

Önálló diszciplína-e a vallási néprajz?

A népi kultúra vallásosnak mondható szférája nem különíthető el élesen a népélet egészétől. Sőt a hagyományos (paraszti) világra vonatkoztatva minden bizonnyal igaza van Bálint Sándornak, aki több helyen arról ír, hogy a vallás a nép életének egészét, minden területét megszenteli. A hagyományos világkép ugyanis a maga totalitásában szakrális jellegű. Ebben a világban a dolgoknak csak annyiban van valóságos létük, amilyen mértékben részesülnek a Szent princípiumából (Eliade). Van-e létjogosultsága tehát egy olyan tudománynak, amely a népélet vallásos jelenségeinek tanulmányozását tűzi maga elé, amikor voltaképpen arról van szó, hogy a hagyományos népi kultúra *egészének* van vallásos gyökere? (Dramatikus népszokásaink többsége például eredendően vallásos jellegű.) Lehetséges-e tehát az egyetemes néprajz határain belül kijelölni a vallási néprajz határait? Úgy tűnik, igen. A magyar vallási néprajz egy hosszú évtizedekig tartó kényszerű megtorpanás után eljutott oda, hogy a Bálint Sándor-i ígéretes kezdetekhez visszatérve ma már definiálni tudja önmagát, s ki tudja jelölni az előtte álló kutatási feladatokat. A Magyar Néprajz VII. kötete a vallási néprajz kutatási körét egészen szűkre szabva, így határozza meg a tudományág tárgyát: "A vallási néprajz így egy szűkebb területtel, elsősorban a tételes vallás, illetve a hivatalos liturgia mellett mindig létező cselekedetekkel és kultuszokkal, valamint a hivatalos vallás népi gyakorlatával és képzeteivel foglalkozik."²

Német nyelvterületen a diszciplína önállósodása már a századelőn megtörtént (religiöse Volkskunde). Bizonyossá vált, hogy nem pusztán a néprajztudományon belüli tudományos munkamegosztásról, azaz egyszerű gyakorlati elkülönülésről van szó: az új tudományág meghatározta saját tárgyát, autonóm kutatási szempontjait, körvonalazódtak módszertani igényei. (Egészen természetes, hogy a magyar vallási néprajz harmincas évekbeli kialakulását döntő módon határozták meg a német hatások, legelsősorban a Georg Schreiber-féle iskola eredményei.)³

A vallási néprajz aktualitása

A rendszerváltás után Magyarországon újra kutathatóvá váltak a népi kultúra kifejezetten vallásos megnyilvánulásai, s az eredmények pub-

likálásának sincsenek már ideológiai természetű akadályai. A magyar néprajztudomány pedig lázasan igyekezne pótolni az elmúlt évtizedek kényszerű mulasztásait. Konferenciák, nyári szemináriumok, kutatási programok sokasága jelzi, hogy a vallási néprajz már-már divatjelen-séggé vált, időszerűbb, mint valaha.

A jelenség okait keresve, legelőször is arra gondolhatunk, hogy a felgyülemlett fehér foltok eltüntetését a szakemberek sürgető feladatuk-nak érzik, s igyekeznek elvégezni azokat a munkákat, amelyek a ha-gyományos életforma bomlása miatt később már nem végezhetők el. Szükséges hangsúlyozni ugyanis, hogy az 1948 körüli kényszerű törés idején a magyar vallási néprajz még csak kialakulóban volt, a ha-gyományos népi vallásosság jelenségeit összegző néprajzi munkákra még szerencsés fejlődés esetén is sokáig kellett volna várni. Bálint Sándor 1938-ban megjelent úttörő jelentőségű könyve (*Népiünk ünnepei*), majd a tizenkét alapvető tanulmányt tartalmazó *Sacra Hungaria* épphogy ki-jelölte a követendő irányvonalat⁴, ám a folytatásra már nem került sor. A vallási néprajz kezdeti korszakának tudománytörténetét, kutatási eredményeit összegző, 1948-ban elkészült Bálint Sándor-tanulmány már csak a szerző halála után, 1987-ben került a tágabb nyilvánosság elé.⁵

Az 1948-as hatalomátvétel után a vallási néprajz mind Magyaror-szágon, mind a vele szomszédos államokban megszűnt önálló diszciplína lenni, felszívódott a rokontudományokban: a népi vallásos képzetek egyszerűen a hiedelemvilág részeivé váltak (a néphitkutatás például nem tett különbséget a szentek és a hiedelemlények között), a vallásos szokásokkal, misztériumjátékokkal a szokáskutatás foglalko-zott, a vallásos népénekek kutatását a népzene-kutatás vállalta fel, a val-lásos ihletésű népművészet tárgyi emlékeit a művészettörténet, az ikonográfia kutatta stb. A szemléleti torzulások még azokon a területe-ken is elkerülhetetlenek voltak, melyek kutathatóknak minősültek (pl. a temetők néprajza, ünnepi szokások). A vallási néprajz alapvető terüle-teivel (liturgia és népiség kapcsolata, vallási néprajz és egyháztörténet viszonya, imakutatás stb.) még Magyarországon is csak az egyházi folyóiratok (Vigilia, Teológia, Theológiai Szemle, Confessió, Diakónia) hasábjain lehetett foglalkozni ezek szűkös terjedelmi (s olykor szemlé-leti) korlátai között, Erdélyben pedig az addig is csak szórványosnak mondható ilyen irányú kutatások (Domokos Pál Péter⁶, Székely László⁷) megszűntek.

Ilyen előzmények után teljesen érthető, hogy ma a néprajzkutatók fokozott érdeklődéssel fordulnak a vallási néprajzi jelenségek fele, me-

lyek a magyar népi kultúra szerves részét képezik, s így megismerésük sürgető feladat.

A tudománytörténeti vonatkozású aktualitáson túl a vallási néprajzot időszerűvé teszi az is, hogy a hagyományos világ felbomlásával megváltozik a vallás szerepe a népi kultúrákban. Ezek (!) többségében már nem a vallásos elem a meghatározó (pl. generációs vagy szakmai kiscsoportok folklórja), mert nem szakrális talajról sarjadtak. A profanizálódás következménye a hagyományos vallási néprajzi jelenségek visszaszorulása, eltűnése, ill. átszerveződése. Másfelől viszont új vallási néprajzi jelenségekkel is találkozunk, melyeknek értelmezése ugyancsak a jelen kutatás feladata (gondoljunk például a búcsújárás új formáira, a vallásos kisközösségek megélnékülő szervezeti életére stb.).

Eredmények — feladatok

a. Liturgia és paraliturgia

Liturgián Mihályfi Ákos 1933-as alapvető kézikönyve szerint⁸ a nyilvános istentisztelet összes külső megnyilvánulásait értjük. Eszerint a liturgia részei a szavak (pl. ima, ének), a mozdulatok, a cselekmény terének kiképzése, testtartás, felhasznált eszközök stb. Várnagy Antal újonnan megjelent — a teológiai hallgatók számára készült, de a vallási néprajzi kutatásokhoz is elengedhetetlenül szükséges — egyetemi tankönyve⁹ kiemeli, hogy az újabb egyházi felfogás szerint a liturgia kultikus oldala mellett annak *szent volta* is hangsúlyozódik. Mivel a liturgikus ünneplés magától Krisztustól származik, nem lehet pusztán az Istent megillető tisztelet külső formáit, a pusztá díszet látni a liturgiában, hiszen valójában a Krisztus-misztérium liturgikus jelekkel történő rituális “ábrázolásáról” van szó.

Marót Károly, aki a rítusokban ősi, az emberi lélek legmélyéről fel-törő lelki reflexek megnyilvánulásait látja, funkcionális szempontból nem tesz különbséget keresztény és nem keresztény rítus között, szerinte a kereszténység előtti és utáni rítusok különbségei legföljebb formai természetűek, lélektanilag nincs változás¹⁰. A vallási néprajzot a keresztény liturgia primitív előzményei, egykorú népi összefüggései, párhuzamai s végül a liturgikus cselekmények néphagyománnyá válása, folklorizálódása érdekli. A pragmatikus szempontokat követő néprajzok mindig igyekeztek legalább kétféle vallásos gyakorlatról beszélni, azt állítván, hogy a hivatalos liturgia mellett a nép körében paraliturgikus cselekmények alakulnak ki — utóbbiak igen gyakran az előbbieket folklorizálódásának eredményei —, melyek olykor egyházi elutasítás-sal is találkozhatnak. Eszerint a “hivatalos” vallásosságtól jól megkü-

lönböztethető paraliturgikus cselekmények tanulmányozása tartozna a folklorisztika körébe. Kérdés azonban, hogy jogunkban áll-e e kétfajta vallásosságot ilyen mereven szétválasztani. Nem feledhetjük el ugyanis, hogy a "hivatalosnak" mondott liturgikus ünneplés is valamikori népi vallásos kultuszok nyomán alakult, s történetileg is változott, másfelől azt sem, hogy ma is nap mint nap tanúi vagyunk az intézményesített vallásgyakorlat nyomán kisarjadó, olykor a papi részvételt sem nélkülöző új népi paraliturgikus cselekmények kialakulásának.

Az egyházi liturgiának a népi vallásosságra gyakorolt hatását még nem foglalta össze a néprajztudomány. Beszélhetünk például a hétköznapok vallásosságának liturgikus ihletéseiről (egyéni és közösségi ima, éneklés, köszönési formák, fohászok stb.), az emberélet fordulóihoz kapcsolódó liturgikus gyökerű cselekményekről (pl. halottsiratás, halottvirrasztás), a jeles napi népszokások liturgikus gyökereiről (pl. betlehemezés, kántálás, aprószentekelés, háromkirályok játéka, újévi házszentelés, húsvéti határkerülés, szentsírörzés, virágvasárnapi és nagyszombati körmenet, úrnap sátorkészítés, Szent János-napi angyalozás stb.). Bálint Sándor a *Liturgia és néphagyomány* című tanulmányában¹¹ arról ír, hogy az egyházi liturgia folklórt termékenyítő hatása a szentségek (kereszttség, bérmlás, oltáriszentség, egyházi rend, házasság stb.) és a szentelmények (szenteltvíz, szentelt gyertya, hamu, húsvéti ételek, barka, tűz, ostya stb.) vonatkozásában a legelevenebb. Ezek a természetfölötti hatásokat létrehozó látható, érzékelhető jelek azért ragadták meg a nép vallásos képzeletét, mert a nép vallásossága nem intellektuális természetű, hanem alapvetően érzelmi, művészi jellegű. A paraliturgikus cselekmények sokfélesége abból is adódik, hogy a középkorban magának az egyháznak sem volt egységes liturgiája, s az országok, egyházmegyék, szerzetesrendek saját rituáléja később sem tűnt el nyomtalanul, folklorizálódva olykor napjainkig megőrződött. (A Balázs-áldás és a nagyszombati feltámadási körmenet minden bizonnyal sajátos magyar hajtások a liturgiában.)

A hivatalos egyházi liturgia sajátos népi továbbélési formáiról nincs elég ismeretünk, s a népi vallásgyakorlatnak napjainkban is új formái alakulnak ki, melyek a maguk során ugyancsak néprajzi vizsgálódások tárgyát képezhetik. Néprajzi kutatásainkat azonban csak a múlt eredményeinek ismeretében végezhetjük.

Első liturgiatudósunk, aki következetesen érvényesíti a néprajzi szemléletet is, Radó Polikárp¹² pannonhalmi bencés. Az egyháziak közül mellette még Artner Edgár¹³ és Kühár Flóris¹⁴ nevét említhetjük. A vallási néprajzi jelenségek mai egyházi megítéléséről, a hivatalos és a népi vallásosság elméleti viszonyáról szólnak a nemrég elhunyt Al-

szeghy Zoltán római professzor kitűnő tanulmányai¹⁵. A liturgiátörténeti kutatások terén Török József írt összefoglaló munkát¹⁶. A magyar vallási néprajz máig legnagyobb teljesítménye ugyancsak liturgikus talajon fogant népi jelenségeket vizsgál: Bálint Sándor háromkötetes munkája¹⁷ az egyházi év nagyünnepeinek, a Mária-ünnepeknek és a szentek ünnepeinek hagyományos világáról szól.

Minden kor vallásos életének megvoltak azok a személyiségei, akik a hivatalos és a népi vallásosság között közvetítettek. A licenciátusok, parasztkántorok, énekes emberek, búcsúvezetők, szentasszonyok stb. közösségi szerepét kutatni ugyancsak a vallási néprajz feladata. A licenciátusok magyarországi szerepéről Juhász Kálmán írt történeti összefoglaló munkát¹⁸. Az 1992 szeptemberében Szegeden tartott szentemerek-konferencia előadásai önálló kiadvány formájában rövidesen megjelennek.¹⁹

b. Történeti kutatások

A történeti vallási néprajzi kutatások iránti igény újkeletű a magyar folklorisztikában. Kifejezetten XX. századi fejlemény ugyanis, hogy a történeti, egyháztörténeti kutatások a társadalom hétköznapi életére vonatkozó következtetéseket is megfogalmazznak, hogy mintegy "alulról", a mindennapok felől próbálják szemlélni a történelmet (I. Annales-iskola). Magyar vonatkozásban így aztán elmondható, hogy bár van néhány nagy jelentőségű történeti tárgyú munka, melyek a vallási néprajzi jelenségeket illetően is tartalmaznak adatokat, ezek felbukkanása mégis inkább esetlegesnek, mintsem rendszeres és összehangolt kutatói tevékenység eredményének tekinthető. Pásztor Lajos kitűnő könyve²⁰ a reformáció és Mohács előtt álló magyarság vallásos életéről szól. Jánossy Gyula a barokk kori jezsuita missziók kapcsán elemzi a hitélet mélyítésének eszközeit (a szónoklatot, a hitoktatást, a népmissziókat, az egyesületi élet formáit stb.), ír a barokk kori búcsújárásokról²¹. Gajtkó István a XVII. század katolikus imádságirodalmáról szóló könyvében²² a kor vallásos életét meghatározó forrásokat vizsgálja (imádságos- és énekeskönyvek, lelki kalauzok, officiumok, ars moriendi), figyelve ezek népi használatára. Hatalmas irodalma van a magyarországi szerzetesrendek (pálosok, ágostonrendiek, ferencesek stb.), a Mária-társulatok, kongregációk stb. működésének²³, de a néprajzi finomságú kép megrajzolása még itt is a jövő feladata. Az újabb munkák közül ki kell emelnünk a *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról* című 1985-ben megjelent kötetet²⁴, melyben egyebek között a Szent Vér hazai tiszteletéről és a középkori szenttisztelet rétegeiről is találunk tanulmányokat. Külön irodalma van a búcsújárá-

sok történetének²⁵, de olykor épp a legjelentősebb búcsújáróhelyekre vonatkozó történeti adataink hiányzanak. (Meglepő, hogy igen hézagossak például a csíksomlyói búcsú történetére vonatkozó ismereteink.)

c. Szentek népi tisztelete

A szentisztelet népi formáira vonatkozó legfontosabb munkák Bálint Sándor már említett könyvei²⁶, de mellette ugyancsak a klasszikusok között kell említenünk Schwartz Elemért is, akinek 1947-ben megjelent könyve²⁷ a további kutatásokhoz kívánt útmutatót adni (pl. forráscsoportok felsorolása, bibliográfiai összeállítás stb.). Schwartz elvi állásfoglalása is előremutató, amikor arról ír, hogy nem elég a szentek életrajzát feltárni, hanem a népi kultuszformákat is vizsgálni kell. Schram Ferenc a szentisztelet XVII. századi népszokásairól ír a korabeli énekeskönyvek tükrében²⁸.

Bár elsődlegesen nem néprajzi, hanem vallástörténeti szempontokat követnek, a néprajzkutatók számára is kiindulópontot jelenthetnek Török József tanulmányai, mindenekelőtt *A magyar föld szentjei* című könyve²⁹. Ugyanilyen vonatkozásban említem a Diós István szerkesztésében megjelent *A szentek élete* című kétkötetes munkát³⁰, valamint a Mezey László szerkesztette *Athleta Patriae* című tanulmánygyűjteményt³¹.

A középkori szentisztelettel foglalkozó munkák közül kiemelném Klaniczay Gábor két írását³², valamint Knapp Éva és Fügedi Erik tanulmányait, akik a Remete Szent Pálról, illetve Kapisztrán Szent Jánosról szóló mirákulumos könyveket dolgozták fel³³. A barokk kori szentiszteletéről Tüskés Gábor írt összefoglaló tanulmányt³⁴.

d. Szakrális tárgyak

A szakrális tárgyakra vonatkozó eddigi kutatások jobbára művelődéstörténeti jellegűek³⁵.

A szakrális szimbolika és ikonográfia népi kultúrában betöltött funkciójára vonatkozó kutatások még a kezdeteknél tartanak. A templomok szakrális tárgyainak (zászlók, szentképek, oltárdíszek, festmények, fafaragások, feszületek, textíliák, hímzések stb.), a határban lévő szakrális emlékeknek, a lakásbelső szakrális tárgyainak, a búcsúk kultusztárgyainak funkcionális, szemiotikai, kultúrantropológiai stb. vizsgálata a jövő kutatási feladatai közé tartozik. E terület kutatói közül ki kell emelnünk Szilárdfy Zoltán nevét, akinek 1994-ben megjelent kézikönyve³⁶ a történelmi Magyarország legjelentősebb kegyképeinek és szobrainak tipológiáját és jelentését ikonográfiai szempontból tárgyalja. Ez az első ilyen jellegű összefoglaló feldolgozás Közép-Európában.

Barna Gábor egyik tanulmányában³⁷ nemrég arra hívta fel a figyelmet, hogy jóformán teljesen ismeretlen a templom és egyéb szakrális tárgyi emlékek körül szerveződő közösségek kapcsolata valamint e közösségek működése (pl. oltáregyletek, ministránsok szervezetei). E területen is klasszikus jelentőségű Bálint Sándor néhány tanulmánya³⁸.

A szakrális tárgyak kutatásához a Szentendrei Szabadtéri Múzeum megbízásából Varga Zsuzsanna szerkesztett gyűjtési útmutatót³⁹. A hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján Esztergomban megalakult a Népi Vallásosság Múzeuma, mely a történelmi Magyarország egész területéről gyűjti a népi vallásosság tárgyi emlékeit.

e. Mária-kultusz, búcsújárás

A magyar Mária-kultusz monografikus feldolgozása egy múlt századi, 1872-ben Egerben kiadott latin nyelvű munka, Balogh Ágoston műve⁴⁰. A kimondottan néprajzi igényű vizsgálódás azonban itt is Bálint Sándor nevéhez kapcsolódik, aki 1942-ben egész könyvet szentelt egy jászladányi "szentembernek" és búcsúvezetőnek, a „homo religiosus” Orosz Istvánnak⁴¹. Két év múlva a *Sacra Hungaria* című kötetébe több búcsújárással kapcsolatos tanulmányt is felvett⁴², meghatározva a kutatás további irányát.

A búcsús kegyhelyek néprajzi kutatása azonban a kedvezőtlen történelmi korszak miatt nehezen folytatódott. Az első közlés Manga János nevéhez fűződik, aki egy egyházilag el nem ismert búcsújáróhelyen tapasztalt tömegpszichózisról írt tanulmányt 1962-ben az *Ethnographiában*⁴³. Schram Ferenc 1968-ban kelt, a kutatásokat összegező tanulmánya⁴⁴ joggal állapítja meg, hogy egyetlen magyar búcsújáróhelynek sincs alapos néprajzi monográfiája.

Az utóbbi két évtized folyamán azonban a Mária-kultusszal kapcsolatos kutatások örvendetes módon fellendültek. Bárh János, Barla Elek, Fekete János, Nádasi Éva, de legfőképpen Barna Gábor⁴⁵ tollából sorra jelentek meg a búcsújárás történetével vagy jelenkori gyakorlatával, sajtós mozzanataival foglalkozó tanulmányok. Bangó Jenő Bécsben kiadott német nyelvű munkája⁴⁶ vallásszociológiai szempontokat érvényesítve mutat be 52 magyarországi kegyhelyet.

A magyar vallási néprajz egyik legnagyobb eredményét jelenti az 1994-ben megjelent *Búcsújáró magyarok* című nagyszabású monografikus összefoglalás⁴⁷, melyet Bálint Sándor hátrahagyott jegyzetanyagának felhasználásával Barna Gábor készített el. A könyv első része a hazai és a külföldi zarándoklatok történetét tekinti át, második része a búcsújárás néprajzával ismertet meg bennünket, s függelékként tartal-

mazza Szilárdfy Zoltán előbb említett ikonográfiai munkáját valamint a búcsújárás témakörének eddig legteljesebb irodalmát.

f. Vallásos népköltészet

A vallásos népköltészet műfajai kapcsán ritkán beszélhetünk elsődleges oralitásról. E műfajok többsége ugyanis szorosan kötődik az írásbeliséghez (vallásos népelemek, legendaballadák, imák, halottbúcsúztatók, mirákulumok, prédikációk stb.), egy részük a ponyvairodalomból került a nép közé, archaikusabb rétegük pedig még a középkor írott költészeti hagyományában gyökerezik. Voltaképpen még az archaikus népi imádságok sem tekinthetők eredeti népköltészeti alkotásoknak, hiszen a hivatalos irodalomból sarjadtak, a latin nyelvű előképzővegekre épülő középkori nemzeti nyelvű szakrális közköltészet maradványai. A vallásos népköltészet önállóságát még az is fokozza, hogy szorosan kapcsolódik a rítushoz, a kultuszhoz.

A vallásos népköltészet műfajainak sokirányú kapcsolódása arra figyelmezteti a kutatót, hogy e műfajok vizsgálata során interdiszciplináris módszerekhez folyamodjék, figyelembe véve például a vallás-tudományok, az irodalom- és nyelvtudomány, a szellem- és művelődéstörténet, a zenetudományok, az ikonográfia, sőt a szociológia és pszichológia eredményeit. Nem téveszthetjük szem elől például, hogy a vallásos népköltészet műfajai funkciójuk szerint vallásos hitélményt fejeznek ki, szövegszerű megjelenésükben pedig az irodalommal állnak szoros kapcsolatban. A folklór alapvető jellemzői azonban (pl. hagyományozó és közösségi jelleg, variabilitás, anonimitás, alkalmasság stb.) eredetüktől, funkciójuktól függetlenül ezekre a műfajokra is érvényesek, így kutatásuk a folklórisztika feladatkörébe tartozik.

Úgy vélem, a vallásos népköltészet műfajai közül az *archaikus népi imák* kutatásának lehet kiemelkedő tudománytörténeti jelentősége: az imamotívumok művelődéstörténeti hátterét, a szövegek eredetét és nemzetközi összefüggéseit, a terjedés irányait, a folklórizálódás folyamatát feltáró kutatás rávilágíthat a magyar kultúra egyik olyan arcára, mely eddig teljesen ismeretlen volt nemcsak a tágabb nyilvánosság, hanem a művelődéstörténettel foglalkozók szűkebb rétege előtt is. Az archaikus imaműfaj kapcsán Pais Dezső joggal beszélt „terra incognita spiritualia”-ról⁴⁸.

A terra incognita feltárásának előfeltétele az archaikus szövegelemek ismerete. Magyarországon a műfaj felfedezését követően a hetvenes években sikerült alapos gyűjtőmunkát végezni, mely több tízezer szöveget eredményezett. Ezekből állította össze a műfaj Európa-szerte elismert kutatója, Erdélyi Zsuzsanna, a *Hegyet hágék, lőtől lépék* című

kötetet⁴⁹, melyet joggal nevezhetünk korszakos jelentőségűnek a vallási néprajzi kutatásokban. Azóta “odaát” néhány táji jellegű gyűjtés is megjelent⁵⁰, de a magyar nyelvterület Szlovákiához és Romániához tartozó részéről — melyek pedig igen archaikus változatokat őriznek — csak elszigetelt, szórványos gyűjtésekről tudunk beszámolni⁵¹.

A magyarországi gyűjtőmunka lezárulása után a műfajt felfedező Erdélyi Zsuzsanna figyelme az eredet és a nemzetközi összefüggések feltárása felé fordult⁵². Széles körű történeti kutatásainak eredményeit nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi vallási néprajz is hasznosítja⁵³.

Az archaikus népi imádságok mellett a gyűjtőnek le kell jegyeznie azokat a nyilvánvalóan liturgikus eredetű imákat is, melyek a történelem folyamán kiestek ugyan a hivatalos használatból, de még gyűjthető, valamelyest folklorizálódott változataik gyakran igen régi nyelvállapotra, művelődéstörténeti háttérre utalnak⁵⁴. A nyelvész Csúry Bálint vette észre először, hogy a moldvai folklór megőrizte például a Miatyánk szövegének középkori változatát. Több más moldvai ima is a reformáció korának liturgikus gyakorlatát idézi (pl. a Hiszekegy, a Tízparancsolat szövegei).

Nemcsak a nép imádságai, hanem vallásos énekei is különböznek a bevett egyházi gyakorlattól. Ahogy van apokrif imahagyomány, ugyanúgy van *laikus énektradíció* is. A vallásos népénekeket búcsújárások, virrasztások, útszéli keresztelnél vagy magánházaknál végzett ájtatoskodások alkalmával adják elő, de olykor az is megesik, hogy a templomban is elhangzanak. Ez általában akkor szokott megtörténni, amikor a papság átengedi a templomot a népi vallásosság valamely megnyilvánulásának (pl. a búcsú vigiliája, a misék előtti gyülekezés ideje, a rózsafüzér társulatok templomi ájtatosságai stb.). A vallásos népének egy része — kép- és motívumanyaguk révén — az archaikus imákkal is rokonságban áll.

Régi énekeskönyveink közül a Kájoni-féle *Cantionale Catholicum*-nak⁵⁵ volt különösen nagy hatása az Erdélyben és Moldvában használatos népénekekre. Bogisich Mihály 1897-ben *Őseink buzgósa* címmel tette közzé a katolikus egyházi énekköltészet történelmi emlékeit⁵⁶, de az énekek élő népi változatainak felkutatását meg sem kísérelte. Ilyen kutatásokra csak Bartók és Kodály után kerülhetett sor, úgyhogy a bevett egyházi énekek népi analógiáira csak a harmincasnegyvenes években kezdtek felfigyelni⁵⁷. A hivatalos liturgiában is helyet kapó katolikus egyházi énekek jelentős része népi gyakorlatból származik (l. a *Hozsanna* és az *Éneklő egyház* c. gyűjteményeket).

A vallásos népköltészet legtöbb műfaja szorosan kapcsolódik az írásbeliséghez. A *ponyvakiadványok*⁵⁸ nagy mértékben járultak hozzá nemcsak a népénekek, hanem a legendaballadák⁵⁹ elterjedéséhez is.

Külön kellene szólni a XVI—XVIII. század kedvelt műfajairól: a szentbeszédek, búcsúztatók, a szentek életét elbeszélő történetek, miráculumok folklorizálódásáról. Az írott történeti anyag feldolgozása révén ugyanis folklorisztikai jellegű következtetésekhez is eljuthatunk. (A Folklór Archívum sorozat például nemrég jelentette meg a protestáns exemplumok katalógusát.⁶⁰) Köztudott az is, hogy a régi magyar irodalomban vannak olyan elemei, melyek közköltészeti eredetűek, s ezeknek lehetnek vallásos néphagyományt kifejező vonatkozásai is (pl. legendák, siralmak, bibliai epika stb.). A századok folyamán megjelent ima- és énekeskönyvek anyagának folklorizálódásáról, a különböző felekezetekhez tartozó közösségek bibliaélményéről⁶¹ alig tudunk valamit.

Kolozsvár, 1995. január

Jegyzetek

1. Az itt következő tanulmány eredetileg — 1993 őszén — kolozsvári néprajz szakos hallgatóim számára, belső használatra készült. Tájékoztatni kívánt a magyar vallási néprajz elért eredményeiről, utalva e tudományterület alapvető fontosságának ítélt szakirodalmára s a kutatók előtt álló további feladatokra. Mivel úgy ítélem, hogy a vallási néprajzi kutatások iránt érdeklődők, kezdő kutatók tágabb körben is tájékozódhatnak belőle, a tanulmány aktualizált, kibővített változatát ezennel közreadom. (A fenti szándék magyarázza a címben szereplő, „jőjj velem” jelentésű latin eredetű idegen szó használatát. A régi korokban a *vademecum* szónak „zsebkönyv”, „tájékoztató”, „útikalauz” jelentése volt.)

2. Bárh János: *A katolikus magyarság vallásos életének néprajza*. Bevezető. In: Magyar Néprajz VII. Bp., 1990. 331.

3. A vallási néprajz németországi eredményeit és a Georg Schreiber-iskola tevékenységét Karsai Géza tekinti át 1937-ben (Karsai Géza: *A vallásos néprajz fellendülése*. Pannonthalmi Szemle 1937. 57—66.).

4. A két idézett munka adatai: *Népünk ünnepei*. Budapest, 1938. *Tanulmányok a magyar vallásos népélet köréből*. Sacra Hungaria Kassa, 1944. Itt kell említenünk a szerző *Egy magyar szentember. Orosz István önéletrajza* (Bp., 1942.) című munkáját is, mely az Ortutay-féle egyéniségkutató módszert alkalmazta a vallási néprajzban.

5. Bálint Sándor: *A magyar vallásos népélet kutatása*. In: Vallási néprajz III. Bp., 1987. (Szerk. Dankó Imre és Küllös Imola)

6. A Moldva-kutató Domokos Pál Péter — *A moldvai magyarság* című könyve 1930 óta öt kiadásban jelent meg — 1944 előtti munkásságából kiemelendők az egyházi népénekekkel foglalkozó tanulmányai: *A csíki énekeskönyvek*. In: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. (Szerk. Csutak Vilmos) Sepsiszentgyörgy, 1929. 102—112.; *A Csíksombotfalvi Kájoni Kézirat*. ItK 1929. 209—214.

7. Székely Lászlónak 1948 előtt két jelentősebb közlése jelent meg: *Ünneplő székelyek. Adatok a székelység vallásos néprajzához*. Csíkszereda, 1943.; *Ahítat a falun. Adatok Csíkszentdomokos vallásos néprajzához*. Csíkszereda, 1943. A kommunista hatalomátvétel után Erdélyben maradt, s 1982-ben bekövetkezett haláláig az íróasztalfióknak dolgozott. Néhány cikkét a Vigília és a Művelődés a hetvenes évek derekától közölte ugyan, de legfontosabb munkái kéziratban maradtak: *Az életfordulók néprajza. A paraszt-társadalom alkata az életfordulók csíki néprajzában* (doktori értekezés, 1949.); *A csíki táj a néprajzban. A csíki hagyományos élet néprajzi monográfiája* (187 gépelt oldal); *A csíki népszokások költészete*. (1969. 233 oldal); *A napfordulók csíki néprajza* (403 oldal).

8. Mihályfi Ákos: *A nyilvános istentisztelet*. I—III. Bp., 1933—1934.

9. Vámagy Antal: *Liturgika*. Abaliget, 1993.

10. Marót Károly: *Vallás és mágia*. Ethnographia 1933. 31—44.; Uő.: *Rítus és ünnep*. Ethnographia. 1940. 143—187.

11. Bálint Sándor: *Liturgia és néphagyomány*. In: Sacra Hungaria. Kassa, 1944. 99—128.

12. Radó Polikárp: *Az egyházi év*. Bp., 1957.; Radó Polycarpus: *Enchiridion liturgicum*. I—II. Roma, 1961.

13. Artner Edgár: *Az egyházi évnak, ünnepeinek és szertartásainak kimerítő leírása és magyarázata*. Bp., 1923.

14. Kühár Flóris—Radó Polikárp: *Liturgikus lexikon*. Komárom, 1923.

15. Alszegehy Zoltán S.J.: *A gyónás*. Teológiai kiskönyvtár. 1978. III.7. Róma.; Uő.: *A magyar népi vallásosság*. Szolgálat 1983. 58. szám. 5—13.; Uő.: *Vádlottak padján*. In: Boldogasszony ága. Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Bp., 1991. 13—26. (Szerk. Erdélyi Zsuzsanna)

16. Török József: *A középkori magyarországi liturgia története*. In: Kódexek a középkori Magyarországon. Bp., 49—66.

17. Bálint Sándor: *Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából*. Bp., 1973.; Uő.: *Ünnepi kalendárium*. I—II. Bp., 1977.

18. Juhász Kálmán: *A licenciátusi intézmény Magyarországon*. Bp., 1921.

19. A kiadvány szerkesztője Barna Gábor.

20. Pásztor Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Bp., 1940.

21. Jánossy Gyula: *Barokk hitélet Magyarországon a XVII. század közepén a jezsuiták működése nyomán*. Pannonhalma, 1935.

22. Gajtkó István: *A XVII. század katolikus imádságirodalma*. Bp., 1936.

23. Az addigi legfontosabb munkákat felsorolja Bálint Sándor 1948-as említett tudománytörténeti összefoglalójának 122. jegyzete.

24. *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Bp., 1986. (Szerk. Fügedi Erik)

25. Schram Ferenc: *Búcsújárás Magyarországon*. Teológia II. 1968. 94—100.; Barna Gábor: *A magyar búcsújárás interetnikus vonatkozásai*. In: A III. békéscsabai nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia előadásai. Budapest—Békéscsaba, 1986. 677—685. (Szerk. Eperjessy Emő—Krupa András); Soós Sándor: „... a búcsújárások meg nem szűnnek.” *A barokk búcsújáróhelyek sajátosságainak kialakulása a XVII. századi Magyarországon. Adatok a búcsújáróhelyek jövedelemforrásaihoz*. Discussiones Neogradenses 4. Salgótarján, 1987. 192—207.; Barna Gábor: *A könnyező Mária-képek kegyhelyei Magyarországon*. Vigilia 1988. 347—352.

26. L. 17. jegyzet.

27. Komjáthi-Schwartz Elemér: *A szentek népi tisztelete* Bp., 1947.

28. Schram Ferenc: *A szentek tiszteletének népszokásai XVII. századi énekeskönyveinkben*. Vigilia 1976. 31—34.

29. *A középkori magyarországi liturgia története*. In: Kódexek a középkori Magyarországon. Bp., 1988.; *Szent László liturgikus tisztelete*. In: *Athleta Patriae* (Szerk. Mezey László). Bp., 1980. 135—160.; *Szenté avatás és liturgikus tisztelet*. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról* (Szerk. Fügedi Erik). Bp., 1986. 33—48.; *A magyar föld szentjei*. Debrecen, 1991.

30. Diós István (szerk.): *A szentek élete*. I—II. Bp., 1984—1988.

31. Mezey László (szerk.): *Athleta Patriae*. Bp., 1980.

32. *A középkori magyarországi szentkultusz-kutatás problémái*. *Történelmi Szemle* 1981. 2. 273—286.; *Az 1083. évi magyarországi szenté avatások*. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról* (Szerk. Fügedi Erik). Bp., 1986. 15—32.

33. Fügedi Erik: *Kapisztránói János csodái*. Századok 1977. 847—887.: Knapp Éva: *Remete Szent Pál csodái*. Századok 1983. 512—553. (Utóbbi tanulmány megjelent a Tüskés Gábor szerkesztette „*Mert ezt Isten hagyta...*” c. kötetben is.)

34. Tüskés Gábor: *A barokk-kori szentisztelet rétegei*. (Szerk. Hofer Tamás) In: *Történelmi antropológia*. Bp., 1984. 138—151.

35. Itt csak néhány erdélyi vonatkozású munkát sorolok fel: Gerevich Tibor: *Magyarország románkori emlékei*. Bp., 1938.; Balogh Jolán: *Az erdélyi renaissance*. Kolozsvár, 1943.; Csabai István: *Az erdélyi reneszánsz-művészet*. Bp., 1934.; Balogh Ilona: *Az erdélyi fatemplomok kutatásának mai állása*. In: *Magyarok és románok II*. Bp., 1944. (Szerk. Deér—Gáldi); Entz Géza: *A középkori székely művészet kérdései*. Erdélyi Múzeum 1943. 216.; Bierbauer-Borbíró Virgil: *A Székelyföld templomairól*. Magyarságtudomány 1942. 140.; Kelemen Lajos: *Erdélyi magyar templomi karzat- és mennyezetfestmények a XVII. századból*. Kolozsvár, 1945.

36. Szilárdfy Zoltán: *A magyarországi kegyképek és -szobrok tipológiája és jelentése*. Bp., 1994. (A könyv a Bálint Sándor—Barna Gábor: *Búcsújáró magyarok* c. kötet függeléként is megjelent.) A szerző egy másik munkája: *Barokk szentképek Magyarországon*. Bp., 1984.

37. Barna Gábor: *Zur Erforschung des religiösen Volkslebens in Ungarn in der Nachkriegszeit* (kézirat)

38. Bálint Sándor: *A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. III. rész. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1978/79-2*. Szeged, 1980.; Uő: *Szeged-Alsóváros. Templom és társadalom*. Bp., 1983.

39. Varga Zsuzsanna: *Szagrális emlékek*. Bp., 1973.

40. Balogh Augustinus Florianus: *Beatissima Virgo Maria Mater Dei...* Agrae, 1872.

41. Bálint Sándor: *Egy magyar szentember*. Orosz István önéletrajza. Bp., 1942.

42. A búcsújárással kapcsolatos tanulmányok címe: *A Napbaöltözött Asszony; Loretto és hazánk; A Czenstochovai Szűzanya tisztelete hazánkban; Búcsújárás és település; Búcsújáró magyarság*. In: *Sacra Hungaria*. Kassa, 1944.

43. Manga János: *A hasznosi tömegpszichózis*. *Ethnographia* 1962. 353—388.

44. Schram Ferenc: *Búcsújárás Magyarországon*. *Teológia* II. 1968. 94—100.

45. A magyarországi kegyhelyekkel kapcsolatos alapvető tudnivalókat foglalja össze Barna Gábor: *Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon* c. munkája (Bp., 1990.), mely úti-kalauz formájában jelent meg.

46. Bangó Jenő: *Die Wallfahrt in Ungarn*. Wien, 1978.

47. Bálint Sándor—Barna Gábor: *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza*. Bp., 1994.

48. Pais Dezső: *Hozzászólás Erdélyi Zsuzsanna előadásához (Archaikus és középkori elemek népi szövegekben)*. *Ethnographia* 1971.3. szám. 364—366.

49. Erdélyi Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtőt lépék*. *Archaikus népi imádságok*. Bp., 1976/1978.

50. Polner Zoltán: *Föld szülte fáját*. Szeged környéki ráolvasások és népi imádságok. Szeged, 1978.; Uő.: *Koronával koronázzák*. Makó-környéki népi imádságok és Krisztus-legendák. Makó, 1985.; Besenczi Sándor: *Népi imádságok Kalocsa vidékéről*. Debrecen, 1988.; Silling István: *Boldogasszony ablakában*. Ujvidék, 1992.

51. Több moldvai, bukovinai és erdélyi imaszöveg kapott helyet a *Hegyet hágék, lőtőt lépék* c. kötetben is, de ezeket nagyrészt amatőr néprajzi gyűjtők alkalmasszerűen jegyezték le. Gyimesi archaikus szövegeket közöl Salamon Anikó könyve (*Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák*. Bp., 1987.) Erdélyi Zsuzsanna pedig egyik tanulmányában a Magyarország határain túlról érkezett szövegekből — közöttük erdélyiekből — nyújt válogatást (Erdélyi Zsuzsanna: *Csokolja Egész Magyarországot Juliskanéni. Vallásos hagyományaink mentése külszázgi magyarjaink között*. In: Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl. Bp., 1990. 9—57. szerk. Juhász Gyula.)

52. Erdélyi Zsuzsanna számos tanulmányából itt csak a legjelentősebbek közül sorolunk fel: *Archaikus és középkori elemek apokrif népi szövegekben*. Ethn. 1971/3.343—374.; *Archaikus szövegmélekek a nógrádsipeki néphagyományban*. In: Nógrádsipek. *Tanulmányok egy észak-magyarországi falu mai folklórjáról*. Bp. 1980. 183—234. (Szerk. Szemerkényi Agnes); *Archaikus népi imádságok*. In: Magyar Néprajz V. Bp. 1988. 692—748.; *Az archaikus népi imádságzáradékok történeti kérdései*. In: Boldogasszony ága. *Tanulmányok a népi vallásosság köréből*. Bp., 1991. 51—142. (Szerk. Erdélyi Zs.)

53. A szlovén archaikus imák gyűjteménye például (Novak, Vilko: *Slovenske ljudske molitve*. Ljubljana, 1983.) a *Hegyet hágék...* szerkezetét, típusbeosztását veszi alapul.

54. Csúry Bálint: *A csángó Miatyánk*. Magyar Nyelv Bp., 1930. XVI. köt. 170—172.

55. Kájoni János *Cantionale Catholicum* című XVII. századi gyűjteménye Csíksomlyón jelent meg 1676-ban. Későbbi kiadásai (1719., 1805., 1806.) széles körben elterjedtek. A kotta nélkül, csak dallamutalással közreadott szövegekhez tartozó dallamokat a néphagyomány őrizte meg. Ezeket Domokos Pál Péter gyűjtötte össze és adta ki az „... *édes hazámnak akartam szolgálni...*” című könyvében (Bp., 1979.).

56. Bogisich Mihály: *Öseink buzgósága*. Bp., 1897.

57. A népénekkutatás igen gazdag irodalmából itt csak néhány munkára hívom fel a figyelmet: Volly István: *101 Mária-ének*. Szeged, 1948.; Uő.: *Karácsonyi és Mária-énekek*. Bp., 1982.; Csomasz Tóth Kálmán: *A gyülekezeti éneklés*. Bp., 1955.; Lajtha László: *Sopron megyei virrasztó énekek*. Bp., 1956.; Bama Gábor: *Katolikus egyházi népének, énekszerzők és folklorzáció*. Folklór és Tradíció I. Bp., 1984. 123—133.

58. Pogány Péter: *A magyar ponyva tüköre*. Bp., 1978.

59. A műfaj monografikus feldolgozása: Kríza Ildikó: *A legendaballada. Epikai-lírai alkotások az irodalom és a folklór határán*. Bp., 1982.

60. Dömötör Ákos: *A magyar protestáns exemplumok katalógusa*. Bp., 1992. (Folklór Archívum 19.)

61. Lammel Annamária—Nagy Ilona: *Parasztbiblia*. Bp., 1985.; Szigeti Jenő: *A folklór és a Biblia*. In: Boldogasszony ága (Szerk. Erdélyi Zs.). Bp., 1991. 203—222.